

„ПИСМЕННИ СЪСТАВИ ЗА ОБУЧЕНИЕ НА ДЪТЦА-ТА“
ОТ ЛУКА ПАВЛЕВ (1858 г.)

Надка Николова

“A COLLECTION OF LETTERS FOR TEACHING CHILDREN“
BY LUKA PAVLEV (1858)
Nadka Nikolova

Abstract: *The article is an introductory part of a larger study of the letter book of Luka Pavlev - a little-known Revival educator from Pirdop and the author of an 1858 textbook intended to introduce students to the art of epistolary. It was pragmatic in its nature, as it contained 20 templates for letters, preceded by metatexts informing about the sender, the recipient and the content of the letter. The ways of addressing the recipient, the content and signing of the letters, as well as the proper names appearing in them, are commented on against the background of the literary-linguistic situation in the 1950s and the previously published letter books.*

Keywords: *Luka Pavlev, Bulgarian Revival, letter book, literary language, letters*

<https://doi.org/10.46687/IFAS8527>

*„Азъ докль пишъж настояще-то,
чини ми ся като да ся лично разговарямъ с Васъ,
и не быхъ още прѣстанялъ отъ да пишъж,
ако да не е близу полунощъ.“*

Хронологията на печатните писмовници от Българското възраждане отрежда осмо място на „Писменни състави за обучение на дѣтца-та“ от Лука Павлев. Тази статистика представя учебното ръководство като поредния писмовник, който е създаден на фона на вече отработени похвати и изяснена представа какво трябва да съдържа произведение с епистоларен характер, как да се оформи и какъв език и стил би следвало да има. Мястото му в българското възрожденско книжовно поле следователно не е първоначинателско, напротив – той почива върху известна традиция. Стопанската, политическата и културната сфера особено след Кримската война (1853 – 1856 г.) става по-динамична и въвлеча все повече българи да участват активно в процесите на включване в цивилизационното развитие на Европа. Възрожденският човек става все мобилен, а нуждата от общуване със семейството и с приятелския кръг, с търговския партньор и османските институции поражда необходимостта от овладяване на епистоларното изкуство. На помощ идват специалните ръководства за съставяне на писма или т.нар. писмовници¹. Тяхното значение в

¹ Изследването е по проект № КП-06-Н40/8 на тема „Писмовниците на Българското възраждане като източник за формирането и функционирането на книжовния език“.

ежедневието на възрожденския българин е нарочно изтъквано от авторите и преводачите им, а понякога се чете и между редовете – както например в едно от писмата на „Писменни състави“: „Азъ доклѣ пишѣж настояще-то, чини ми ся като да ся лично разговарямъ с Васъ, и не быхъ още прѣстанѣлъ отъ да пишѣж, ако да не е близу полунощъ“ (32).

Появата на „Писменни състави“ през 1858 г., т.е. в периода след Кримската война (определян обикновено в българската стандартология като трета четвърт на 19. в.), предполага известни очаквания с оглед на вътрешната книжовноезикова ситуация. Тя е добре известна в науката – изяснени са вече възгледите на българската филологическа интелигенция относно структурната основа на изграждащия се книжовен език, почиваща на говоримата реч, допълвана, коригирана и обогатявана от богатото книжовноезиково наследство; формират се представи за диалектната му база; предлагат се модели за нормативното му устройство; обогатяват се речникът и терминологията. В тази атмосфера на активно и интензивно изграждане на книжовния език през 1858 г. се появява именно ръководството за писане на писма „Писменни състави за обучение на дѣтца-та“.

* * *

Авторът **Лука Павлев** не е известен с литературни опити. Името му отсъства например от „Енциклопедия на българската възрожденска литература“ (Radev otg. red. 1996), както и от стотиците публикации с по-общ или частен характер, посветени на историята на българския книжовен език. Накратко е представен в аналитичния репертоар на М. Стоянов (Stoyanov 1957: 274) и в енциклопедията на българската възрожденска интелигенция (Genchev, Daskalova sast. 1988: 485), споменаван е спорадично в мемоари на съвременници. От окъдните данни става ясно, че Л. Павлев е роден на 11 юни 1828 г. в Пирдоп.

През 1892 г. в списанието „Светлина“ автор, подписал се с инициала Х., посвещава неголяма статия на неговата дейност (Н. 1892: 269–270). Какъв е поводът, не става ясно, тъй като Л. Павлев почива осем години преди това. В сравнение с останалите източници това е доста удовлетворяваща любопитството информация. Той е определен като „Български народенъ учител“, оставил след себе си дела, с които е запомнен. Авторът на статията твърди, че от баща си Л. Павлев е бил определен да бъде дървар и земеделец. Един ден на 19-годишния младеж му открадват дърварския ремък и от страх от наказание той бяга в Пловдив, където намира убежище у руския консул Найден Геров. Следователно това става през 1847 г. Данните обаче изглеждат неправдоподобни, защото в периода 1846 – 1850 г. Найден Геров е учител в Копривщица; а руски консул в Пловдив става чак на 17 юли 1857 г. (Kirilova 2014).

Вероятно семейството, от което произхожда, не е било безразлично към образованието на младия Лука. Това е изводът от сведенията, свързани с късните му ученически години: на 16 г. заминава за плевенското взаимно училище, където остава една учебна година – 1844/1845 (Genchev, Daskalova sast. 1988: 485). За плевенското училище не се знае малко. Кратка, но добра представа за реномето му по това време дава Неофит Бозвели, който в учебника си по

финансиран от Фонд „Научни изследвания“ към Министерството на образованието и науката на РБ.

география отбелязва, че градът има „Славенноболгарско, добропорядочно училище“ (Neofit 1835: 23). В началото на 1835 г. в училището е назначен високо цененият² търновец х. Георги Ламбринов, чието учителстване в Плевен продължава до 1870 г. с малко прекъсване. Както е известно, през същата 1835 г. се открива Габровското взаимно училище, с което започва нов етап в развитието на българското възрожденско образование. Плевенските общинари, оценявайки престижа на подобно училище, предприемат две стъпки. През 1841/1842 г. започват строежа на специална сграда за взаимно училище и в същото време изпращат Г. Ламбринов в Габрово да изучи взаимоучителната метода. За да го заместят, през 1842 г. назначават за учител Кесарий Попвасилев, който дотогава е учителствал в Панагюрище и Пазарджик. На К. Попвасилев дори е било поверено ръководството на училището и обучението на по-големите ученици до 1846 г. (Trifonov 1933: 152–153). През учебната 1844/1845 г., когато Л. Павлев отива да учи в плевенското училище, вероятно негов учител е бил именно К. Попвасилев, за когото се знае, че е бил ученик на Неофит Рилски в Рилския манастир (Genchev, Daskalova sast.1988: 536). Може следователно да се обобщи предположението, че младият Лука попада в новопостроеното взаимно плевенско училище и че става ученик на К. Попвасилев, който преподава български език по Неофитовата „Болгарска граматика, сега първо сочинена“.

М. Стоянов посочва, че след това Л. Павлев постъпва в училището в Пловдив, където изучава български език при Найдено Геров. И тъй като Н. Геров през 1853 г., когато започва Кримската война, отпътува за Санкт Петербург, то вероятно пребиваването на Л. Павлев при него като ученик е между 1850 г., когато Н. Геров се премества в Пловдив, и 1853 г. Между 1855 и 1858 г. самият Павлев е вече „първъ Български учител въ „Мараша“ (Пловдив), като същевременно е билъ и пѣвецъ на Славянски въ Църквата „Св. Георги“ (Н. 1892: 269). Това доказва, че е получил висока оценка от учителя си, който му се е доверил. Вероятно патриотичните чувства на Л. Павлев са причина да надпише в църквата с българска кирилица иконата на св. Лука³. Това предизвиква гнева и интригите на гръцките духовници, които го злепоставят пред турската власт като „шпионинъ и бунтовникъ“. Л. Павлев е принуден да избяга и така се установява в Белград през 1855 г. Веднага постъпва в Белградския лицей, където учи до 1858 г. В лицей се преподава само на сръбски и това предполага, че Павлев е усвоил добре сръбския език. Какво е изучавал там, не се знае, но съдейки по реализацията му след това, може да се предположи, че вероятно е посещавал курсовете по философски и юридически науки.

В Княжество Сърбия издава две книги през 1858 г. Едната е „Кратка аритметика за начални ученици“⁴, отпечатана в „Книжеско-сръбската книгопечатня“ в Белград, а другата е „Писменни състави за обучение на дѣтцата“⁵. Тя се печата в Земен⁶, „въ книгопечатнята И. К. Сопрона“. През същата

² Годишната му плата е била твърде висока – 1400 гроша.

³ Надписът стои до днес.

⁴ Вероятно преводна.

⁵ М. Стоянов отбелязва в аналитичния репертоар, че „Балан (№ 8812) и Погорелов (№ 402) дават и „Кратък писмовник“, Белград, 1858, 48 с. 32°. Авторът на репертоара смята, че това е същата книга, „защото „Писмени състави“ по съдържание са точно кратък

година става учител по български език във Видин, където остава до 1862 г. Изглежда, че това е доста благотворен период за Л. Павлев, тъй като в списанието се твърди, че е изготвил и граматика, „която и днес стои в оригинал у домът му“⁷ (Н. 1892: 270).

След Видин учителства в родния Пирдоп до 1963 г., след което „неговата грижа е била търговия, процъфтяването на Училищата и участия за въстанието“ (Пак там). През 1869 г. учителят Александър Груев, брат на Й. Груев, става инициатор за основаване на читалище в Пирдоп. Съветници в читалищното настоятелство са „Манолъ Златановъ и Лука Павловъ, търговци и бивши учители“ (Chilingirov 1930: 366). Л. Павлев доживява Освобождението, участва „като представител на Пирдопската Околия“ (Н. 1892: 270) в българската делегация при сключването на мира в Сан Стефано и е избран от съгражданите си за народен представител в Първото и Второто ОНС, а през 1883 г. става член на Софийския окръжен съвет. На 17 май 1884 г. почива, ненавършил 56 г.

От това, което е публикувал, не може да се правят заключения за възгледите му относно езика. В това отношение много по-полезна би била граматиката му, в която навярно е изложен книжовноезиковият му модел. По време на ученическите си години в Пловдив при Н. Геров и по време на учителстването си в пловдивското класно училище той вероятно е усвоил и последвал възгледите на своя учител и особеностите, характерни за езиковия му идиом. Не може да не е бил запознат и с „Нъколко мысли за Българскый языкъ и за образование-то у блъгары-ты“ (1852), тъй като това е не само важен труд, положил теоретично края на споровете относно структурната основа на новобългарския книжовен език и поставил в нови коловози езиковото строителство, но трудът на един несъмнен авторитет, какъвто е имал възрожденският учител. Неслучайно е и оставането на младия Л. Павлев в пловдивското класно училище като учител – това не се случва с всеки ученик. Задължително би трябвало да е отличен от останалите като умен, активен и перспективен. Не трябва да се подминава и обстоятелството, че от 1856 г.

писмовник“ (Stoyanov 1857: 274). Тъй като става дума за различни формати („Писменни състави“ е с формат 16°, а „Кратък писмовник“ с формат 32°) и различни градове, в които са отпечатани, навярно това са различни книжни тела, които имат едно и също съдържание. И тъй като едното е безвъзвратно изгубено, не може да се обясни защо през 1858 г. едно и също произведение се отпечатва в две различни печатници под две заглавия. Единствено може да се предполага, че целта е била да се удовлетвори широкото търсене на такава литература или намерението за по-машабното ѝ разпространение.

⁶ По-старият славянски вариант на името на град Земун, който тогава е в границите на Австрийската империя.

⁷ Тази граматика е прелюбопитен обект за историята на българския книжовен език. Дали е запазена до днес, не е известно засега. Къщата на Л. Павлев – т.нар. Луканова къща – е архитектурен паметник и днес е исторически музей в Пирдоп, вж. сайта на музея: 29.03.2022

<http://www.museology.bg/bg/museums/i175/%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BA%D0%B8-%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9-%D0%BF%D0%B8%D1%80%D0%B4%D0%BE%D0%BF.html#.YkLBhShBw2w>.

училището се ръководи от Йоаким Груев⁸. Може би колегиалните им връзки са били и отношения на съмишленици. Й. Груев отпечатва граматиката си също в Белград три месеца преди да се отпечата „Писменни състави“ и навярно съдържанието ѝ е било известно на студента в Белградския лицей. Очевидно е, че учителят по български език Л. Павлев е активен ползвател на достъпните му граматика. Именно затова е важно да се установи какво от Пловдивския модел Л. Павлев е приел и какви правопис и езикови норми е сметнал да кодифицира в граматиката си като по-адекватни на речевата ситуация в момента според него и съответно да ги приложи в ръководството си за писма.

* * *

„*Писменни състави*“ няма типичен учебен характер, както се очаква от заглавието. Това е по-скоро сборник със следното съдържание, макар и непредставено в края или началото на книжното тяло: *А. Писма* (20 образца), *Б. Примъри за обязательства (темеуцы, облигации)*, *Г. Мънителници (полиции)*, *Примери за доказателства*, *Сговорни писма*, *Утъкмително писмо*, *Свидѣтелства*, *Последна воля или завѣтъ (тестамент, диаѣикъ)*. Характер на писма следователно имат образците от частта *А. Писма*. Двете т.нар. писма – *Сговорни писма* (което е практически само едно) и *Утъкмително писмо* от раздел Г – са по същество договори и нямат епистоларен характер. Останалите примери са по-скоро образци за изготвяне на документи и имат търговско-правен и счетоводен характер. Недоумение буди следователно защо са в едно книжно тяло, чието предназначение да служи на децата е анонсирано в заглавието: „... за обучение на дѣтца-та“. Може да се предположи, че това е в известен смисъл хитрост, към която авторът е бил подтикнат: може би съвместяването на трите части е с цел икономия на печатарски разноси. Книгата няма списък със спомоществователи и, за съжаление, не може да се види какво е било разпространението ѝ и какъв е профилът на абонатите. Вероятно подготвяйки се за учителска дейност, Л. Павлев се е подсигурил с учебно помагало, чието съдържание е било обогатено в служба на търговски дейности, за каквито, както се вижда от биографията му, също се е готвел.

Възниква и въпросът дали образците за писма от първия раздел (*А. Писма*), които са всъщност класически писмовник, са оригинални, съчинени от Л. Павлев, или са преводни. Имената на адресантите и адресатите, градовете на изпращане и получаване на писмата, „сюжетът“ им говори в полза на оригиналността. Тя не изключва ползването на някакви чужди, може би сръбски източници, които биха могли и да са побългарени от автора за целите на писмовника.

Както почти всяко възрожденско произведение, „Писменни състави“ има *предговор*, озаглавен „Кратки и общи правила за писменни състави“ (с. 3 – 4). Той е наистина кратък и не предлага възможност да се определят възгледите на Л. Павлев относно епистолярния стил и езика на произведението, тъй като основната идея в него е връзката между обмислянето, изказването и процеса на писане. Той подчертава, че „за да бжде ясно и вразумително“ (3) писмото, измежду многото напиращи мисли трябва да се подберат най-важните, да се

⁸ Също ученик на Н. Геров между 1846 и 1848 в Копривщица.

подредят и така да се изложат. Хронологията на ставащото трябва да предопределя и реда на изложението. Интересно е виждането му за свързаността на текста: „мислы-ты да текжтъ одъ еднж въ другж и да бжджтъ въ тѣсенъ съжжъ“ (4). Верен на принципа, че добрите примери носят много повече полза, „нежели пространны-ты и сухы правила“ (4), той пристъпва направо към излагането на примери за кореспонденция, назована с домашните думи *писменни състави*. В предговора не се споменава каква би била читателската аудитория, липсват и обяснения за съвместяването на писмата и образците за търговска документация.

„Писменни състави“ вероятно е завършен през септември 1858 г., тъй като 20-те примерни писма са *датирани* от 1 януари до 15 септември 1858 г. Кореспонденцията обхваща следователно малко повече от 8 месеца. Само едно е писмото от предходната 1857 година (от 1 август). *Адресантите* са предимно мъже: синове, бащи и братя, чичовци и племенници, познати, приятели и побратими, търговци с различен ранг. Само едно е писмото с автор жена, която пише на сестра си, наскоро загубила съпруг. Любопитното е, че докато всички други писма са подписани с лични или с лични и фамилни имена, то това писмо има за подпис само инициали – М. Л. Между адресатите има само две жени: едната е въпросната овдовяла сестра; другата, наскоро оздравяла от опасна болест, е сестра на адресант мъж.

Интерес будят *градовете*, от които се отправят писмата. Съвсем логично, още в първото писмо се появява родният града на автора – *Пирдоп*⁹, за да се изредят и тези, свързани с живота му: *Пловдивъ, Белградъ, Видинъ, Средецъ (София)*. Следват други, повече от които в Подбалкана и Централна България – *Клисура, Панагюрище, Сопотъ, Копри(в)щица, Троянъ, Ловеч*¹⁰. Няколко града¹¹, освен *Белградъ* и *Неготинъ*¹², са в пределите на Австрийската империя – това са *Пешта* и *Бечъ*, унгарското име на Виена.

Друга точна информация в писмата са *имената на кореспондентите*. Малък принос към едно бъдещо обобщаващо представяне и анализиране на личните имена на възрожденските българи биха били фиктивните имена на адресантите в ръководството на Л. Павлев. Както се спомена по-горе, те са изключително мъжки имена, славянски и християнски по произход; някои от тях са общи за българи и сърби. Характерно е, че докато по-популярни, често срещани са двусричните имена, а по-рядко трисричните (вж. Пчев 2012: 20), в

⁹ Пирдоп е град с традиции в образованието: килийното училище е отворено още в края на 17. в. През 1698 г. пирдопският даскал Георги съставя Протопопинския и Тихомировия дамаскин. Взаимното училище е открито през 1840 г., трансформирало се през 1853 г. в класно; през 1863 г. се създава и девическо училище. Читалището е основано през 1869 г.

¹⁰ В писмо от Белград до Ловеч адресанта споменава, че е отпътувал от село. Навярно Л. Павлев е допуснал това по невнимание, тъй като по това време (Алтън) Ловеч е бил доста развит град, или е ползвал източник, в чийто сюжет писмописецът излиза от село.

¹¹ За забелязване е, че няма села, нито сюжети, свързани със селото. Тълкуването на този факт може да се свърже с представата на възрожденския автор, че градските жители са тези, които са достатъчно грамотни (вкл. жени), за да може да пишат и четат писма.

¹² След 1833 г. градът, основан от Осман Пазвантоглу, е вече в границите на княжество Сърбия.

писмовника са добре представени и трисрични имена на кореспонденти: *Божидаръ, Владимиръ, Владиславъ, Свѣтославъ, Станиславъ, Драголюбъ*. Доста интересно е името *Тривелій*. За първи път се появява в Паисиевата история като името на спасителя на Европа, великия воин и дипломат хан Тервел. Съхранило се е в надписи на икони и стенописи в църкви и манастири, днес е записано в Списъка на българските православни светци като *Свети благоверен цар български Тривелій (Теоктист)*¹³. Може би Л. Павлев е поставил името в знак на най-чист патриотизъм; може би наред с другите то е име на негов приятел, съгражданин или познайник¹⁴. Така или иначе, присъствието му като най-обикновено име на писмописец в ръководството на Л. Павлев доказва, че е известно и харесвано през 19. в. Някои имена са библейски – *Павелъ, Христо, Иоаннъ*. Давани по-скоро на граждани, всички тези имена говорят за вкуса на автора и представата му, че епистоларната кореспонденция предполага образованост. Наред с тези имена Л. Павлев е използвал и типично български и вероятно често срещащи се имена: *Богданъ, Драганъ, Кръсте, Найдень, Нено, Петко, Спасъ, Стою, Стоянъ*.

Кореспондентите синове, племенници, внуци – непълнолетни и млади хора – присъстват в писмата само с личните си имена. Възрастните и особено кореспондентите с известно обществено положение присъстват с пълните си имена (лично и фамилно):

- *Павлу Цветкову, Драгану Цветкову, Г. Христю Богоеву въ Пловдивъ, Почтнородному Господарю Владиславу Николаевичю и съдр. въ Виенж* (получатели);

- *Божидаръ Павловичъ х. Стоевъ, Владимиръ Добревичъ, Иоаннъ Владиславовъ, Петко Паневъ, Тривелій Божирабовъ, Стоянъ Милевъ, Богданъ Величковъ, Найдень Свѣтославовъ, Христе Богоевъ, Богданъ Славчевъ, Нено х. Стоевъ, Павелъ х. Стоевъ* (адресанти).

Фамилните имена са образувани със суфикса *-ов* с изключение на две, в които суфиксът е *-ич*. Макар и последният да е популярен през Българското възраждане, възможно е и това да са имена на сръбски поданици. Двусъставният характер на имената говори и за етикета: възрожденският българин се разпознава и представя само с лично и фамилно име.

Всички писма имат личен характер. **Поводът за написване и съдържанието** им са резюмирани в микротекстове преди самото писмо, като по този начин ги класифицират. Две от тях се изпращат по празничен повод:

Сынъ честитява родителемъ своимъ новъ годинъ.

Сынъ честитява отцу своему имянный-день.

Следващите две показват съпричастност към страданието на близки, причинено от заболяване или смърт на близък човек:

Братъ ся радва, че сестра му оздравела отъ опаснъ болестъ.

Сестра утешява сестрж си за смръть-тж на мжжя си.

¹³ 27.01.2022 <<https://web.archive.org/web/20160920134325/http://www.bg-patriarshia.bg/news.php?id=44398>>.

¹⁴ Вж. напр. Тривелій Яков (четвърти поред син на Яков Илиевич, род. 1812 от Свищов) 27.01.2022 <<http://www.gtrees.net/individual.php?pid=I37843&ged=tree1>>.

Две са и писмата, специално за да засвидетелстват похвала и благодарност:
Стриць (чича) праща сыновцу своему въ дарь двѣ книги, зачто-то ся отговориль добръ на испъта.

Сыновець истый благодари чичю си за подарены-ти нему книжскы.

В повечето писма става дума за търговски и предприемачески дейности, напр.:

Нъкой си отецъ моли одного своего познаника, да му извѣсти за характера на одного тръговца, кому-то желае да предаде сына си за да ся учи на тръговіѣ. // Отговоръ на горно-то писмо.

Отець пише сыну си, какъ е склоненъ да го даде на тръговіѣ, и какъ му е нашель мѣсто, отъ гдѣ то ще може да ходи за наукъ и въ тръговско то училище. // Сынъ-тъ ся радва, зачто то отецъ му одобриль да иде на тръговіѣ, обѣщавася да му бжде за то благодаренъ и жяли, че не ще може да ся повиди съ майкж си, брата си и сестрж си.

Научникъ (чиракъ, калъфа) явява отцу своему, че му е добръ, гдѣ то го е намѣстиль. // Отговоръ и совѣтъ отъ отца сыну.

Нъкой отецъ моли одного господина да мотри на неговый сынъ, кой-то учи тръговіѣ.

Нъкой тръговецъ заржчя да му ся испрати различнж стокаж.

Нъкой тръговскы момъкъ ся моли одному тръговскому дому да го приѣмжтъ за писмоводитель на българскы, турскы и гръчкы языкъ. // Отговоръ на горно-то писмо. Прошеніе то ся приѣма и ся прѣдлагатъ условія.

Побратимъ ся допитва до побратима своего да ли даде сына си на занаятъ, и на какъвъ? // Побратимъ-тъ отговаря побратиму своему и совѣтува го да даде сына си на занаятъ.

Сынъ явява отцу своему, какво благополучно е стигнжлъ в Българдъ; какво е видѣлъ тамо и съ какво ще ся занимава докль ся отворятъ училища-та. // Отець отговаря сыну своему на писмо то му, и совѣтува го какъ тръбува да ся влада.

Съдържанието на писмата е твърде ценно от гледна точка на историята на български бит, на морала и етнопсихологията, дори на филологията. В едно от писмата (№5) чичо поощрява племенника си за добро представяне на изпитите с две книги: едната е „Благодравіе“ (вероятно преводът на Р. Попович от 1855 г. на книгата от гръцкия автор Андониос Византиос), а другата – „Разговори за образование сръечно и душевно“¹⁵ (превод на Аверкий Попович Сопотненец от сръбски на архимандрит Гавриил Попович“, 1847 г.). В същото писмо се обещаваат още българската история на Юрий Венелин и „българскж-гж Грамматикж отъ Г. I. Груева и други полезни книги“¹⁶ (11–12). В предпоследното писмо от Белград, където писмописецът е изпратен да учи (навярно тук има автобиографичен момент), се изреждат заглавия на книги от библиотеката на Велизарий, младият домакин, у когото е отседнал до началото

¹⁵ Оригиналното заглавие е „Разговори за сръечно и душевно образование“. В писмото заглавието е с променен словоред и подчинено на авторовия правопис.

¹⁶ Това е доказателство за филологическата осведоменост на автора. За да е информиран за граматиката, която излиза през същата година, в която той планира да издаде и писмовника, той следи активно публикуваните книги.

на занятията юношата – това са „Критически-ты Венелинови издирванія за българскж-Исторіж, Райна княгыня българска, Ронбинсонъ-крузь и други много“ (31). Пишешите обменят мнения и съвети, зад които стоят характерни за времето черти от народопсихологията, като напр. „наукж-гж чловѣческж не може непріятель да отнеме, нито може огжнь да ѝ изгори. Занаять-тъ е още и такава наука, съ кож-то чловѣкъ може да живѣе там, гдѣто образовани чловѣци живѣжтъ“ (28–29) или „За майсторъ чловѣкъ не пытатъ отъ кож е вѣрж, и отъ кой е родъ? и т.д. Но пытатъ да ли добрѣ и искусно работи занаята си, и да ли е почтенъ чловѣкъ“ (29). Към подобни буржоазни норми, включващи и трудолюбие, покорство, разумност, прилежност, призовават и други автори на писмовници. Т.напр. братя Караминкови¹⁷, които в своите образци за писма подчертано се насочват към добродетели от личния и семейния живот на търговеца, които са огледало на качествата му като обществена личност. Подобно на тях, в едно от писмата на Л. Павлев пишешият се интересува дали търговецът, на когото желае да предаде сина си на занаят, „е ожененъ и добаръ домувлдыка“ (13). Още нещо: традиционната сдържаност на патриархалния българин е разчупена и той не затаява чувствата си: „Твое-то изъ Бѣлградъ писмо... така ни е возрадувало, като да смы видѣли тебе самаго“. Той говори за синовна и родителска любов, която е „искренна“ и „чистосръдечна“, той е „любящій“ син, баща, чичо, побратим. Повечето от писмата са с морализаторски оттенък. Подписите, в които адресантите уверяват в любовта, отдадеността и послушанието си, уважителните обръщения, изразяването на скромност, покорност и смиреност са проява на всеобщата представа на възрожденския човек за ценностите на цивилизованото общество и готовността му да прекрачи и пребъде в Новото време. То слага своя отпечатък върху него не само с представата за външна куртоазия, намерила епистоларен израз, но най-вече с нуждата да общува от разстояние и в писмена форма, която се материализира върху белия лист и остава във времето.

ЛИТЕРАТУРА

- Chilingirov 1930:** Chilingirov, St. Balgarski chitalishta predi Osвобождението. Prinos kam istoriyata na Balgarskoto vazrazhdane. Sofia: Darzhavna pechatnitsa. [Чилингиров, Ст. Български читалища преди Освобождението. Принос към историята на Българското възраждане. София: Държавна печатница.]
- Genchev, Daskalova sast. 1988:** Genchev, N., Kr. Daskalova (sast.). Balgarskata vazrozhdenska inteligentsia. Entsiklopedia. Sofia: D-r Petar Beron [Генчев, Н., Кр. Даскалова (съст). Българската възрожденска интелигенция. Енциклопедия. София: Д-р Петър Берон].
- Н. 1892:** Н. Лука Павлов. // Svetlina, g. II, kn. XII, dekemvriy 1892 g., s. 269 – 270. [X. Лука Павловъ. // Светлина, г. II, кн. XII, декемврий 1892 г., с. 269 – 270.]

¹⁷ Вж. „Диплография или какъ ся дръжатъ търговскы книги“ (1850 г.).

- Ilchev 2012:** Ilchev, St. Rechnik na lichnite i familnite imena u balgarite. Sofia: Iztok-Zapad. [Илчев, Ст. Речник на личните и фамилните имена у българите. София: Изток-Запад.]
- Kirilova 2014:** Kirilova, A. Nayden Gerov – edin balgarski intelektualets mezhdu Rusia i Osmanskata imperia v podkrepa na dvizhenieto za natsionalna prosveta (1857 – 1877). [Кирилова, А. Найден Геров – един български интелектуалец между Русия и Османската империя в подкрепа на движението за национална просвета (1857 – 1877).] // 20.02.2022 <[<http://ebox.nbu.bg/profesorgenov/view_lesson.php?id=5#top \(status 2014\)>](http://ebox.nbu.bg/profesorgenov/view_lesson.php?id=5#top (status 2014))>.
- Neofit 1835:** Neofit Bozveli. Kratkoe politicheskoe zemleopisanie za obuchenie na bolgarskoto mladenchestvo. Kraguevats. [Неофит Бозвели. Краткое политическое землеописание за обучение на българското младенчество. Крагуевац.]
- Radev otg. red. 1996:** Radev, Iv. (otg.red.). Entsiklopedia na balgarskata vazrozhdenska literatura. Veliko Tarnovo: Abagar. [Радев, Ив. (отг.ред.). Енциклопедия на българската възрожденска литература. Велико Търново: Абагар.]
- Stoyanov 1957:** Stoyanov, M. Balgarska vazrozhdenska knizhnina. Analitichen repertoar na balgarskite knigi i periodichni izdania 1806 – 1878. I. Sofia: Nauka i izkustvo [Стоянов, М. Българска възрожденска книжнина. Аналитичен репертоар на българските книги и периодични издания 1806 – 1878. I. София: Наука и изкуство].
- Trifonov 1933:** Trifonov, Yu. Istoria na grad Pleven do Osvoboditelnata vojna. Pleven. [Трифонов, Ю. История на град Плевен до Освободителната война. Плевен.]